

Tolu na Ka
e Sega
ni Rawati
ena iLavo

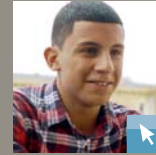

Tolu na Ka e Sega ni Rawati ena iLavo

TABANA E 8-11

- 3 DIGOVI VURAVURA
- 4 IVAKASALA INA VUVALE
Veivolekati kei na Dua e Sega ni Watimu
- 6 VAKATAROGI
Vakamacalataka Nona Vakabauta e Dua na Saenitisi
- 12 NODA BULA
Ka mo Kila me Baleta na Manumanusoni
- 14 NA RAI NI IVOLATABU
Lomabibi
- 16 BULA VAKAIDEWADEWA SE BULI?
Na Daliga ni Vodre na *Katydid*

TEENAGERS

Raica na taro era dau taroga na itabagone kei na kena isau vakavolatabu. Wili kina:

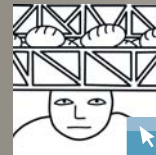
- “What if I’m Being Bullied?”
- “Am I Obsessed With My Appearance?”
- “What if I Have a Health Problem?”

O rawa ni sarava na vidio qo ena vosa vakavalagi “What Your Peers Say About Body Image.”

Raica na sala e veivuke kina na iVolatabu vei ira na itabagone mera walia eso na leqa era sotava.

(Rawa ni wiliki ena vosa vakavalagi, rai ena ulutaga BIBLE TEACHINGS > TEENAGERS)

CHILDREN

Wilika na italanooa vakavolatabu. Mo qai cakava vata kei luvemu na ka e tukuni kina. Vukei koya me kilai ira vinaka na talanoataki ena iVolatabu, me kila tale ga na itovo savasava.

(Rawa ni wiliki ena vosa vakavalagi, rai ena ulutaga BIBLE TEACHINGS > CHILDREN)

O via kila eso tale na ivakamacala se mo vulica wale na iVolatabu?

Rai ena www.jw.org se volavola qai vakauta ina dua na katonimeli qo.

JEHOVAH'S WITNESSES: VITI: PO Box 23, Suva.
OSITERELIA: PO Box 280, Ingleburn, NSW 1890.
O rawa ni raica na lisi ni katonimeli kei na itikotiko kece e veiyasa i vuravura ena www.jw.org/en/contact.

ITALI

Dua na ka na levu ni **basikeli era volitaki** mai Itali ena 2011 ni vakatauvatani kei na motoka. E yaco qori baleta na leqa vakailavo, tubu na isau ni waiwai ni motoka, saulevu tale ga na kena ripea. Ia na basikeli e sega ni saulevu, sega ni levu na kena ripea, e sala rawarawa tale ga ni veitosoyaki.

ARMENIA

E vakatulewataka na mataveilewai na European Court of Human Rights ni beca na matanitu o Armenia na nodratou donu e 17 na cauravou eratou iVakadinadina i Jiova. Eratou vesu na cauravou qori ni ratou sega ni via vakaitavi ena tabana ni veiqaravi raraba e veiliutaki kina na mataivalu. E qai **totogitaki vakailavo** na matanitu ena leqa kece e vakavuna vei ratou na 17 na cauravou.

JAINA

Ena osooso ni gaunisala sa yalani kina na iwiliwili ni **motoka vou e rejisitataki** ena siti. Kena ivakaraitaki mai Beijing, sa na sega ni sivia e 240,000 na motoka era rejisitataki ena dua na yabaki. Ena Okosita, 2012, e rauta ni 1,050,000 na lewenivanua era vakaitavi ena lotari ena winitaki kina e 19,926 na naba vou ni motoka. Na kena ivakatautauvata, mai na 53 era vakaitavi ena wini ga e dua.

JAPANI

Eso era vakayagataka na **sala ni veikilai ena internet** mera vakamuai ira kina na gone mera lai coco tu ena so na Web site rerevaki. E 63 na pasede vei ira na gone qori era sega ni bau vakasalataki vei ira na nodra itubutubu. Ni dikevi na 599 na kisi me baleti ira na dau veivakamuai, e 74 na pasede era kaya ni nodra inaki mera veiyacovi kei ira na gone.

Veivolekati kei na Dua e Sega ni Watimu

ITUVAKI DREDRE

E dua na nomu itokani tagane* e sega ni watimu e kilai iko vinaka drau qai dau veitalanoataka na ka kece. De dua ena kasami o watimu ke rogoca na ka drau veitalanoataka, ia o tukuna, ‘Sega keirau veitokani ga.’

Kena irairai ni sa sivia tale nomudrau veivolekati qai vinakati mo cakava kina e dua na ka. Ia ena vinaka mo vakasamataka mada se a tekivu vakacava na veitokani qori.

* Na ivakavuvuli ena ulutaga qo e baleti ira na tagane kei na yalewa vakawati.

VUNA E YACO KINA

Vakacegui. Ke da tagane eda dau marau ke dua na yalewa e kauaitaki keda, e va tale ga qori vei ira na yalewa. Qori eda nanuma kina nida taleitaki. Ni oti e vica na yabaki nomu vakawati, o na rairai qara ivakasala vua e dua e sega ni watimu. Ia e dua na ka bibi mo kila tiko: E rawa ni tini ena leqa ke o vakalaiva e dua e sega ni watimu me vakacegui iko. Ke malele na yalomu vua e dua e sega ni watimu o sa na sega ni veivolekati kei watimu. E rawa ni tukuni ni o sa bureitaka tiko vei watimu na veikauaitaki e dodonu me caka ga vua.

- Tarogi iko mada, ‘Na cava eso na leqa sa walia o noqu itokani e dodonu me keirau walia ga vakaveiwatini?’

Sega ni wali na leqa. E vakamatatataki ena iVolatabu nira na “rarawa” o ira era vakawati. (1 Korinica 7:28) Kena ivakaraitaki, de dua ena so na gauna o nanuma ni o vakawaleni se sega ni kauaitaki iko o watimu, se o na cudruvaka tiko ga e dua na nomudrau veileqaleqati. O rarawataka beka ni sega ni via veivosakitaka kei iko o watimu na leqa qori, o qai via talaucaka nomu leqa vua e dua tale. Era tukuna na kenadau, na kena sega ni dauveivosakitaki na leqa ena sega ni marautaki kina na vakawati, se tini ena veisere.

- Tarogi iko mada, ‘Na cava mada e leqa ena noqu bula vakawati au lai galeleta kina e dua e sega ni watiqu?’

KA O RAWA NI CAKAVA

Kila na leqa. E kaya na iVolatabu: “Me mokota li e dua na tagane na buka waqa ki lomaserena, ka sega ni kama kina na nonai sulu?” (Vosa Vakaibalebale 6:27) Se da rawa ni kaya ke o galeleta e dua e sega ni watimu ena tini ena leqa. (Jemesa 1:14, 15) Kua ni nanuma ni na sega ni yaco na leqa. Vakasamataka na ituvaki o sa tu kina qori. Ni o galeleta e dua e sega ni watimu e dusia ni o sa bureitaka vei watimu na veikauaitaki e donu me caka ga vua.

Kua ni vakacalai. Ni drau sa veivolekati kei na dua e sega ni watimu o na rairai veinanuyaka se na vakacava mada ke o vakawatitaki koya. E sega ni vinaka qori baleta ni o sa vaqoroqoro nomu itokani ni vinaka cake vei watimu! Nanuma tale ga ni marau o vakila ni o galeleti nomu itokani qori e tautauvata sara ga kei na imatai ni gauna drau se qai veivinakati kina kei watimu.—*iVakavuvuli vakaivolatabu: Jeremaia 17:9.*

Yalana. E levu era dau biuta na alamu ena nodra motoka se vale me kua kina ni butakoci. E via va sara ga qori na ka mo cakava mo taqomaka kina nomu vakawati. E kaya na iVolatabu, “Mo vakatawa vakavinaka sara na yalomu.” (Vosa Vakaibalebale 4:23) O na cakava vakacava qori? Qo eso na kena ivakaraitaki:

- O rawa ni biuta na itaba kei watimu ena nomu vanua ni cakacaka mo vakaraitaka kina ni o sa vakawati.—*iVakavuvuli vakaivolatabu: Vakatekivu 2:24.*
- Vakatulawata sara ga qo eso na ka mo cakava kei na ka mo kua ni cakava kei na dua e sega ni watimu. Kena ivakaraitaki, ena sega ni vinaka mo drau veivosakitaka kei na nomu itokani eso na leqa ena nomu bula vakawati, se mo ciqoma eso na veisureti ni suka na cakacaka.
- Ke o kila ni drau sa veivolekati kei na dua e sega ni watimu, tagutuva na veikilai qori. Ke dredre, e vinaka mo taroga se cava na vuna e sega ni rawa kina. E vinaka cake mo yalana na veitokani qori me kua ni vakaleqa nomu vakawati.—*iVakavuvuli vakaivolatabu: Vosa Vakaibalebale 5:18, 19.* ■

TIKINIVOLATABU BIBI

“Sa ka dauveivakaisini duaduaga na yalo ni tamata, ka sa dredre ni vinaka.”—Jeremaia 17:9.

‘Na tagane me kabita na watina.’
—Vakatekivu 2:24.

“Mo marautaki koya sa watimu ni ko sa cauravou. . . . Mo marau tikoga e na nona loloma.”
—Vosa Vakaibalebale 5:18, 19.

“VEITOKANI GA”? TAROGI IKO MADA:

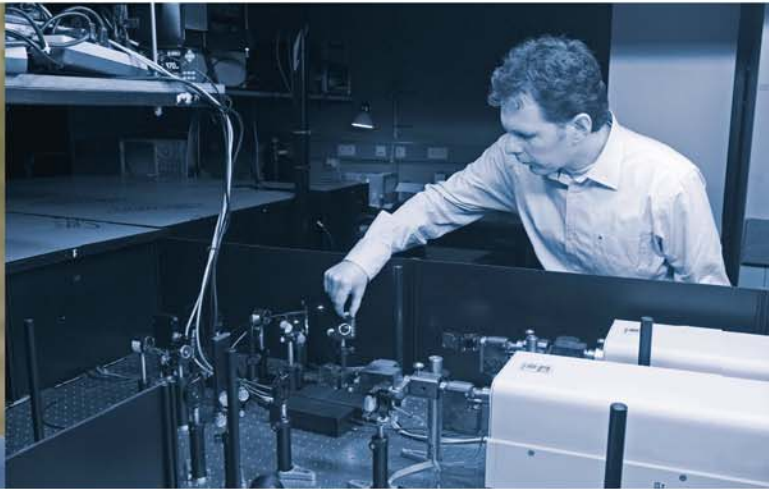
Au dau talanoataka vua na noqu itokani na leqa ena noqu vakawati?

Au dau cakava eso na ka me rawa ni keirau veikaliwai kina?

Au dau vunitaka vei watiq na noqu veitokani kei na dua e sega ni watiq?

Au na madua ke tiko o watiq?

Ena kasami beka o watiq ni rogoca na ka keirau dau veivosakitaka?

Vakamacalataka Nona Vakabauta e Dua na Saenitisi

O Doketa Davey Loos e dua na saenitisi mai Belgium e dau dikeva na veikabula. A vakatitiquataka ni bula dina na Dauveibuli, mani vakabauta na bula vakaidewadewa. Sa qai veisau nona rai ni toso na gauna. Na cava e uqeti koya me dikeva tale na itekitekivu ni bula? A vakatarogi Doketa Loos na *Yadra!* me baleta na nona vakabauta kei na nona cakacaka vakasaenisi.

Na cava e uqeti iko mo vulica na veika vakasaenisi?

Au lai vulica na kemisitiri ena univesiti. Au qoroya na cakacaka ni *protein* (kune ena kakana, e vakabulabulataka na yago) kei na *nucleic acid* (tiko ena sela), e rua na tikitiki ni atomi vereveve me bau kune e vuravura. Au qoroya tale ga na sala era vakayagataka kina na rarama ni matanisiga eso tale na kabula somidi.

O vakabauta na Kalou?

Au vakabauta na Kalou niu se gone. Ia niu sa lai vuli ena Catho-

lic University of Leuven, au vulica kina ni kabula kece era bula mai vakaidewadewa. Sa bau vereveve dina e levu na ka era vakamacalataka na parofesa me baleta na ulutaga qori. Au vakabauta na ka era tukuna ni sa dede na nodra cakacaka tiko vakasaenitisi. Qori au sa qai sega ga ni vakabauta kina ni bula dina na Kalou.

Na cava o via dikeva tale kina na itekitekivu ni bula?

Ena 1999, au sotava e dua na noqu itokani iVakadinadina i Jiova keirau vuli vata mai, au

lako sara ena dua na nodra soqoni. Ena gauna tale ga qori, a gole mai vale e dua na iVakadinadina i Jiova, mani biuta toka e dua na ivola e kena ulutaga *Is There a Creator Who Cares About You?**

Na cava nomu rai me baleta na ivola ya?

Au qoroya sara ga na levu ni vakadidike e volai tu ena ivola qori. Au mani lomatarotaro-taka se bula mai vakaidewadewa na ka vakasakiti era cakava eso na kabula.

Bau dua na kena ivakaraitaki o dikeva rawa?

E okati ena noqu cakacaka meu dikeva na ka e cakava eso na tikitiki ni atomi cokotivata e tiko ena *cyanobacteria*, qo e dua

* Tabaka na iVakadinadina i Jiova.

Keimami sega ni vakabauta wale tu ga na ka, me vakalecalecavi kina na veika vakasaenisi

na mataqali beketiria e laurai e wasawasa. Na beketiria qo e bulia ga na kena qai sega ni vakararavi ena so tale na kabula. Era vakabauta eso na dauvakadidike ni manumanu somidi qo e imatai ni kabula e basika ena noda vuravura. E dau vakayagataka na kaukau ni rarama ni matanisiga me vukica kina na wai kei na kasi na kaboni dokosaiti (carbon dioxide) me bulia kina na kena. Na sala e cakava kina qori sa bau verevea dina qai veivakurabuitaki. Au qoroya tale ga na sala e toboka totolo kina na rarama na manumanu somidi qo.

Na draunikau e vakayagataka na rarama ni matanisiga me vakasaqara kina na kena. Ia na cava e vakasakiti kina na mataqali beketiria va qori?

E sega ni levu sara na rarama ena botonisauloa. Koya gona, na *cyanobacteria* era tu kina era na soqona na rarama cava ga e basika. Na lawe ni manumanu somidi qo e toboka totolo na rarama qai lai maroroya ena vanua e dau bulia kina na kena. Na ka e cakava qori era via vakatotomuria sara ga na kabani ni buli sola. E macala ni sola era bulia e sega ni tautauvata kei na ka era rawa ni cakava na beketiria.

Na cava o qai vakadeitaka ena ka o dikeva qori?

Niu vakasamataka na nodra saga na idinia mera vakatotomuria

na ka veivakurabuitaki era cakava na manumanu somidi era tiko ena veikabula, au vakadeitaka kina ni bulia na kabula kece na Kalou. Ia e sega ni yavutaki ga na noqu vakabauta ena ka vakasaenisi au vulica. E yavutaki tale ga ena noqu vulica vakatitobu na iVolatabu.

O vakadeitaka vakacava ni vakavuna na Kalou na iVolatabu?

Au qoroya na kena vakayacori na ka kece era parofisaitaki tu kina. Kena ivakaraitaki, ena vica na senitiuri e liu a parofisaitaka tu o Aisea na itukutuku matailalai ni nona mate kei na nona bulu o Jisu. Eda kila ni parofisai qori a volai ni se bera ni mate o Jisu, baleta na iVolavivigi i Aisea e kune mai Qumran a lavetaki ni vo e rauta e duanadrau na yabaki me qai sucu o Jisu.

E tukuni ena parofisai qori: “A ratou sa buluti koya vata kei ira na tamata ca, kei ira na vutuni-

yau ni sa mate dina ko koya.” (Aisea 53:9, 12) A yaco dina qori ni vakamatei o Jisu kei na rua na daubasulawa, ia qai bulu o Jisu ena nodra ibulubulu na vutuniyau. Qori e dua wale ga na parofisai e vakadeitaka vei au ni vakavuna na Kalou na iVolatabu. (2 Timoci 3:16) Toso na gauna au sa dua na iVakadinadina i Jiova.

Na cava o marautaka kina ni o dua na iVakadinadina i Jiova?

Keimami sega ni vakabauta wale tu ga na ka, me vakalecalecavi kina na veika vakasaenisi. E dusimaki keimami tale ga na ivakavuvuli e yavutaki ena iVolatabu. Niu iVakadinadina i Jiova au marau ni wasea vei ira tale eso na itukutuku veivakacegui mai na iVolatabu, qai sauma na nodra vakatataro. ■

Niu vakasamataka na nodra saga na idinia mera vakatotomuria na ka veivakurabuitaki era cakava na manumanu somidi era tiko ena veikabula, au vakadeitaka kina ni bulia na kabula kece na Kalou

Tolu na Ka e Sega ni Rawati ena iLavo

E LEVU nikua era sa voleka ni cegu na cakacaka, vakayalia nodra vale se lailai na nodra ilavo ni peniseni, era se via volia tiko ga e levu na ka mera taukena.

O ira qori era dau rawai rawarawa ena nodra veibacani na daukaburaki ivoli, era kacivaka ni *dodonu* me dua na noda vale levu, motoka vou kei na isulu saulevu. Era tukuna ke sega mada ga na ilavo, o rawa ni taura vakadinau! E levu era cakava qo me *nanumi* kina nira rawati ira, veitalia ke bini na nodra dinau.

Ia sega ni dede sa na kilai na kena dina. E kaya na ivola na *Narcissism Epidemic*: “O ira era dau dinautaka na iyaya me nanumi kina nira vutuniyau, era vakataki ira na dau vakayagataka na wai-nimategaga na *cocaine* me seavu kina nodra lomabibi. De dua e rawarawa na iwalewale qori me wali totolo kina na leqa, ia ni toso na gauna era na dravudravua ra qai lomabibi.”

E tukuna na iVolatabu na ca ni nona “dokadokataka e dua na ka e taukena.” (1 Joni 2:16) Na noda kauaitaka ga na iyau ena vakawelei keda mai na veika e bibi duadua ena noda bula e sega ni rawati ena ilavo. Dikeva mada e tolu na ivakaraitaki.

1. DUAVATA VAKAVUVALE

O Brianne,* e dua na goneyalewa itabagone mai Merika, e raica ni dau vakabibitaka o tamana na nona cakacaka kei na ilavo. E kaya, “Sa tu na ka kece keitou gadreva kei na levu tale, ia levu na gauna e sega ni tiko e vale o Ta ena vuku ni nona cakacaka, au nanuma ni tiko eso tale na nona icolacola ena vuvale!”

Me vakasamataki: Na cava ena rairai veivutuni-taka e muri o tamai Brianne? E vakaleqa vakacava na nodrau veiwekani vakaveitamani na nona vakabibitaka na veika vakayago? Na cava e bibi, na ilavo se na nona gauna kei ratou na nona vuvale?

iVakavuvuli vakaivolatabu:

- “Ni sa vu ni ka ca kecega na daulomana nai lavo: era sa daukocova eso, . . . a ra sa cokai ira sara vakai ira e na yaluma vakavuqa.”—1 Timoci 6:10, *Ai Volatabu*.

- “Sa vinaka me da kana rourou ka veilomani ga, ka ca me da kana pulumokau uro ka veicati tiko.”—Vosa Vakaibalebale 15:17.

Bibi me nanumi: Na duavata ni vuvale e sega ni rawati ena ilavo. Ena rawa ga ke dua e vakayagataka na nona gauna me tiko kina kei ratou na nona vuvale, kauaitaki ratou, me lomani ratou tale ga. —Kolosa 3:18-21.

* Sa veisau eso na yaca ena ulutaga qo.

Ena Rawati Kina na Marau?

E tukuna na *Narcissism Epidemic*, “Me kena ivakatautauvata, o ira era domodomoiyau era sega ni dau marau ra qai lomabibi. O ira mada ga era saga me levu na nodra ilavo e leqa na nodra vakasama; e tukuni tale ga ni tauvi ira vakalevu na mosi ni itilotilo, mosi ni daku, mosi ni ulu, ra gunusivia, ra vakayagataka tale ga na wainimategaga. Na sagai ni bula vutuniyau e vakavuna ga na rarawa.”

2. TIKO VINAKA

E tukuna o Sarah, e yabaki 17: “E dau tukuna vei au o tinaqu meu vakawatitaka e dua e levu na nona ilavo. Me dua tale ga na noqu cakacaka vinaka meu rawa ni vakanuinui toka kina keu mani veibiu kei watiqu. E dau vakasamataka tu ga o tinaqu na ilavo kei na sala ena rawata kina.”

Me vakasamataki: Na cava eso na ka bibi o dau vakasamataka tu me baleta na nomu veisiga ni mataka? Vakacava na ka o vakasamataka qori, ena vakalomaocaocataki iko? Na cava me cakava o tinai Sarah me kua kina ni leqataka na ilavo ena rawata mai muri?

iVakavuvuli vakaivolatabu:

- “Kua ni kumuna na iyau e vuravura, ni rawa ni vakacacana na sarasara kei na veveka, e rawa tale ga nira butakoca na daubutako.”—Maciu 6:19.

- “Oni sega mada ga ni kila se na vakaevei na nomuni bula nimataka.”—Jemesa 4:14.

Bibi me nanumi: Ena sega ni kauta mai na tiko vinaka na levu ni nomu ilavo. Na ilavo e rawa ni butakoci—e sega tale ga ni rawa ni vakaotia na tauvimate se tarova na mate. (Dauvunau 7:12) E vakavuvulitaka na iVolatabu ni bula vinaka duadua ena rawati ena noda kila na ka dina me baleta na Kalou kei na nona inaki.—Joni 17:3.

“Veisau ni Rai”

“Nira tarogi o ira na lai vuli torocake ena 1960 kei na itekivivuli ni veiyabaki ni 1970, e levu era tukuna ni nodra isausau mera ‘vuli vinaka’ se ‘mera kila vinaka na ka mera cakava ena nodra bula.’ E vica wale sara e nodra inaki ‘mera rawa ilavo.’ Ni tekivu ga na veiyabaki ni 1990, dua na iwiliwili levu ni gonevuli era kaya ni vuna levu ga era vuli torocake kina mera ‘rawa ilavo’ . . . Na veisau ni rai qo e tubu sara ga kina na iwiliwili ni gone era lomabibi, vakamatei ira ga, kei na so tale na mate ni vakasama.”—*The Price of Privilege*, vola o Doketa Madeline Levine.

Volivoli mo Vakacegui Kina

E tukuna o Doketa Madeline Levine, ni levu era sega ni vakacegui ena nodra vuvale, nodra itikotiko kei na lotu era lewena, era qara na vakacegu ena nodra volivoli. E vola o Levine ena ivola *The Price*

of Privilege: “Na volivoli va qo e dua na sala eda nanuma kina ni tu vei keda na kaukau se na lewa meda volia ga na ka eda vinakata. Ia e cala na nanuma qori. O ira ga na daunibisinisi e tu vei

ira na kaukaua, nira saumi ira na dau kaburaki ivoli mera tukuna vei ira na volivoli mera lewa ga na ka era volia.”

3. LOMAVAKACEGU

E tukuna o Tanya e yabaki 24, “Erau susugi au na noqu itubutubu me keitou bula rawarawa ga. Keirau marau kei na noqu isa ni drua ni levu na gauna e rauti keitou sara ga na ka me keitou bula kina.”

Me vakasamataki: Na cava ena dredre kina meda lomavakacegu ena ka sa tu rawa vei keda? Na cava na nodratou rai na nomu vuvale me baleta na *nomu* vakayagataki ilavo?

iVakavuvuli vakaivolatabu:

- “Ke sa tiko na ka meda kania, na isulu meda tokara, kei na vanua meda tiko kina, meda lomavakacegu.”—1 Timoci 6:8.
- “Era marau o ira na kila nira gadreva na Kalou.”—Maciu 5:3.

Bibi me nanumi: E levu tale na ka e bibi cake mai na ilavo kei na ka e rawa ni voli kina. Me vaka ga e tukuna na iVolatabu: “Na nona bula e dua ena sega ni vakatau ena levu ni ka e tu vua.” (Luke 12:15) Na vakacegu dina ena kilai ena kena saumi na taro bibi qo:

- Eda mai bula tu vakacava e ke?
- Ena vakacava na noda bula ena gauna se bera mai?
- Na cava meda cakava meda veiwekani vinaka kina kei na Kalou?

O ira na iVakadinadina i Jiova, era vakarautaka na mekesini qo, era na marau mera vukeyi iko mo kila na isaunitaro qori. O rawa ni taroga e dua ena vanua o tiko kina se raica na Web site, jw.org. ■

Ka mo Kila me Baleta na Manumanusoni

qai sega ni mavoa.” E tukuna tale ga na ivola qori, “ke se manumanusoni tiko ga ni oti e lima na miniti, yaco vei-taravi, se sega ni vakilai koya ni oti nona manumanusoni, mo qirita sara na abuladi (ambulance).”

Au na vukeyi koya vakacava ena gauna e manumanusoni tiko kina? Vakalokolokotaki koya ena dua na ka malumu, kauta laivi eso na ka e rawa ni mavoa kina. Ni oti nona manumanusoni, vukici koya vakana-tutu me vaka e vakaraitaki toka ena iyaloalo ena tabana tarava.

Na cava meu cakava ni sa vakilai koya tale? Tukuna vua me kua ni leqataka e dua na ka. Vukeyi koya me duri qai kauti koya ina vanua me lai vakacegu kina. Levu era dau veilecayaki, se via moce ni oti nodra manumanusoni; eso tale era dau vakilai ira totolo ra qai tomana nodra cakacaka.

O ira kece na manumanusoni era dau ninini? Sega. Eso era dau veilecayaki ga, ia era sega ni lutu. Qo e vakatokai na *petit mal seizure*, e dau yaco ga vakalekaleka. Eso tale ena taura e vica na miniti na kena dede, o ira qori era veilakoyaki e lomanivale, drelaka nodra isulu, se duatani nodra ivukivuki. Ni oti nodra manumanu-

O RAICA ni lutu e dua na nomu itokani qai sega ni vakila koya. E wadokau qai nini na yagona, e cuquraka tale ga na uluna. Ke o kila ni manumanusoni, e tiko na ka o rawa ni cakava ni o waraka tiko na veivuke. E levu era sega ni kila na mate qo, ia meda dikeva mada eso na kena ivakamacala.

Na cava na manumanusoni? E mate ni mona kei na nave, ena yali vakasauri na vakasama, ena bale, cuquraki koya, vuso na gusu, wadokau na yago qai civedre na mata. Ena yaco tiko me rauta e lima na miniti na kena dede. Na ituvaki ni manumanusoni

e vakamacalataki ena itekitekivu ni ulutaga e vakatokai na *grand mal seizure*.

Na cava e dau vakavuna na manumanusoni? Era vakabauta na dauvakadidike ni yaco qori ni sega ni cakacaka vinaka na sela ni nave e dau vakauta na itukutuku ina noda mona. Ia era se sega tiko ga ni kila se cava sara mada e vakavuna.

Na cava meu cakava ke dua e manumanusoni? E tukuna na *Encyclopedia of the Brain and Brain Disorders*: “Kua ni tarai koya, waraka sara me oti nona manumanusoni, ia mo vakadeitaka ga ni se cegu tiko

soni, ena malumalumu na yagodra.

Vakacava tu nodra bula na manumanusoni? Era dau lomaleqa nira sega ni kila na gauna ena tauvi ira kina. Era vinakata mera tu duadua ga nira sega ni via vakamadualaki e matanalevu.

Au na vukea vakacava e dua e tauvi koya tiko na mate qo? Uqeti koya me dau talau-caka na lomana, me kua ni kubuta lo tiko. Vakarogoci koya vinaka. Tarogi koya se cava e vinakata mo cakava ena gauna e manumanusoni kina. Ni levu vei ira qori era sega ni rawa ni draiva, o rawa

ni kauti koya ena vanua e via lako kina, se cakava eso na ka e vinakata.

E rawa ni vakalailaitaki se tarovi na manumanusoni? Na lomaocaoca kei na sega ni moce vinaka e vakavuna vakalevu na manumanusoni. Era veivakasalataki kina na kena-dau mera dau vakaukauayago mera kua kina ni lomaocaoca, mera vakacegu tale ga vakavinaka. E veivuke tale ga ke ra muria na ivakasala vakavuniwai me baleta na wainimate mera gunuva. ■

O Sello e dua na cauravou mai Sauca Aferika, a tinikoso nona vuli ni se gone ni dau manumanusoni. Ni tubu cake, a sega ni vakarautaki vua e dua na wainimate me tarova nona manumanusoni. Ia e via vulica o Sello na iVolatabu, rau mani vakavulici koya e dua na veiwati ni iVakadinadina i Jiova. Erau sega ni vakavulici koya wale ga ena iVolatabu, rau vakavulici koya tale ga me wili-vola. A vukei koya sara e dua na vuniwai e iVakadinadina, e vakarautaka na mena wainimate kei na veivuke vakailavo ni matanitu me baleti ira e vakaleqai na ituvaki ni yagodra. E tukuna o Sello: “O ira na iVakadinadina i Jiova era lotu va-Karisito dauloloma.” Ena gauna qo sa dua na iVakadinadina i Jiova, e marautaka tale ga me wasea vei ira eso tale na yalayala ni Kalou me baleta na vuravura vou ena sega kina na tauvimate.—Vakatakila 21:3-5.

Ka Mo Cakava

Ni sa mudu nona manumanusoni . . . Tekiduru e yasana, lokia na ligana

Biuta vakamalua na ligana ena ruku ni galegalena

Ena ligamu adua, dre mai na yavana qai vukici koya vakamalua. Ni sa vuki vakanatutu, dre sara mai na duruna me rawa ni davo vinaka ena fuloa

Vakala na uluna me cegu vinaka kina

LOMABIBI

Na cava na lomabibi?

“Au sa rarawa sara; au sa vakalairoro vakalevu; au sa tagi lako e na siga ka bogi mai.”—Same 38:6.

KA ERA TUKUNA NA DAUVAKADIDIKE O keda kece eda dau rarawa ena so na gauna. Ia na lomabibi e dau taura na gauna me qai seavu, e rawa ni vakamalumalumutaki keda qai vakataotaka na noda caka-caka ni veisiga. Ena gauna qo e duidui na nodra rai na kenadau me baleta e dua e rarawa kei na ka e vakavuna na lomabibi. E rawa ga ni tukuni ni so era nanuma nira tawayaga ni cala nodra rai, eso tale era dau rarawataka na nodra cala.

KA E KAYA NA IVOLATABU E vakamacalataki ena iVolatabu na kedra italanoa e levu na tagane kei na yalewa yalodina era dau rarawa. Kena ivakaraitaki, e tukuni kina ni o Ana a “rarawa na yalona,” ena so tale na ivakadewa e tukuna ni “yalobibivoro” se “vusolo na lomana.” (1 Samuela 1:10) A masuta tale ga na Kalou na parofita o Ilaija me kauta tani na nona bula ena levu ni nona rarawa!—1 Tui 19:4.

Era vakamasuti na lotu vaKarisito ena imatai ni senitiuri mera “vosa vakayalovinaka vei ira na yalolailai” se lomabibi. (1 Cesalonaika 5: 14) E tukuni ena dua na ivola, ni vosa “yalolailai” se lomabibi e rawa ni vakaibalebaletaki vei ira “era vakila vakalekaleka na lomaocaoca ni bula.” E kilai gona mai na tikinivolatabu qori nira dau lomabibi tale ga ena so na gauna na lotu vaKarisito yalodina ena gauna vakaivolatabu.

E bale vei cei na lomabibi?

KA E KAYA NA IVOLATABU E vakavulica na iVolatabu ni rau vakavuna na tauvimate na imatai ni vei watini ni rau talaidredre. E kaya na Same 51:5: “Ka’u a sucu vata kei na ca; ka sa kunekunetaki au ko tinaqu e nai valavala ca.” E vakamacalataka na Roma 5:12, “ena vuku ni dua ga na tamata [na imatai ni tamata o Atama] e curu kina i vuravura na ivalavala ca kei na mate ena vuku ni ivalavala ca, mani dewa na mate vei ira na tamata kece ga ni sa valavala ca na tamata kece ga.” Eda na sega gona ni galala mai na tauvimate kei na rarawa nida kawa mai vei Atama. Sa rauta me tukuna na iVolatabu “nira vutugu ra qai rarawa tu na kabuli kece me yacova mai qo.” (Roma 8:22) Ia e yalataki ena iVolatabu e dua na inuinui era na sega ni solia rawa na vuniwai. E yalataka kina na Kalou e dua na vuravura vou ni sautu ena sega tale kina na tauvimate se na leqa cava ga, wili kina na lomabibi.—Vakatakila 21:4.

“Eda kila nira vutugu ra qai rarawa tu na kabuli kece me yacova mai qo.”

—Roma 8:22.

O na valuta vakacava na lomabibi?

VUNA MO KAUAI KINA E yacovi keda kece na veika tawanamaki, so na gauna eda na sotava na ka ca. (Dauvunau 9:11, 12) Ia o rawa ni cakava eso na ka mo valuta kina na lomabibi.

KA E KAYA NA IVOLATABU E tukuna na iVolatabu ni yaga na vuniwai vei ira na tauvimate. (Luke 5:31) Koya gona e sega ni cala mo qara ivakasala vakavuniwai ke tarai iko na lomabibi. E vakadreta tale ga na iVolatabu na yaga ni masu. Kena ivakaraitaki, e kaya na Same 55:22: “Mo biuta vei Jiova na nomui colacola bibi, ena tokoni iko ko koya: Ena sega ni laivi ira na yalododonu me ra vakayavalataki e na dua na gauna.” Na masu e sega wale ga ni dua na sala mo vakacegui kina, o sa veitaratara sara tiko ga kei na Kalou o Jiova, o koya e “voleka . . . vei ira sa ramusu na yalodra.”—Same 34:18.

“Sa voleka ko Jiova vei ira sa ramusu na yalodra; ka sa vakabulai ira sa dasila na lomadra.”—Same 34:18.

Ena yaga tale ga mo talaucaka na lomamu vua e dua na nomu itokani voleka. (Vosa Vakaibalebale 17:17) E tukuna o Daniel, e iVakadinadina i Jiova: “A kerei au e dua keirau vakabauta vata me keirau veitalanoataka na noqu lomabibi. Au sega ni dau vinakata meu veitalanoataka qori, ia au sa qai kila ni dodonu meu se cakava makawa sara. Ni oti neirau veitalanoa dua na ka noqu lomavakacegu.” ■

Na Daliga ni Vodre na *Katydid*

2@paleovent/Ponds.com

E DUA na mataqali vodre ni Sauca Merika na *katydid* (*Copiphora gorgonensis*), e lailai mai na dua na milimita na daligana, ia e tautauvata sara na ka e cakava kei na daliga ni tamata. E rawa ni vakaduidui-taka na kaukaua ni veimataqali rorogo e voqa vakayawa tu mai. Kena ivakaraitaki, e kila na duidui ni domo ni dua tale na *katydid*, kei na rorogo ni beka e vaqara kena.

Vakasamataka mada: Na daliga ni vodre qo e tiko ena rua na yavana e liu. Na ka e cakava na daligana e tautauvata kei na ka e cakava na daligada. Ni rogoca na

rorogo, e veisautaka qai vakalewa na biau ni rorogo e rogoca. Ia era dikeva na saenitisi e dua na tikiniyago vakasakiti e loma ni daligana e vaka na baluni wai, era vakatoka me *acoustic vesicle*. E tautauvata na ka e cakava na tikiniyago qori kei na *cochlea* se na qara wirini ni daligada. Na kena duidui ga ni somidi sara na *acoustic vesicle*, ia e vukea na vodre me rogoca na ka.

E kaya o parofesa Daniel Robert, ena University of Bristol School of Biological Science mai Peritania ni vakadidike qori ena vukei ira na idinia mera “bulia e dua na misini lailai ni irogorogo e makare sara na ka e rogoca.” Era vakabauta na dauvakadidike ni na yaga vakalevu qori ena kena buli na misini vovou ni irogorogo kei na misini e ilova na yagoda e dau vakayagataki e valenibula.

Cava o nanuma? E bula vakaidewadewa na daliga ni vodre na *katydid* se buli? ■

DALIGA NI KATYDID

